

דתישכונ

פרשת שמות, תשע"ט, מספר 1300

על הכשרתו והעצמתו של מנהיג: עיון ב"אותות הסנה" (שמ' ד:א-ט)

אלינורה (אליעזרה) הרצוג

ברקמות הגוף, הם מעשים המנוגדים לתהליכים טבעיים, ולכן משתמע מהם דבר קיומו של א-ל השולט בחוקי הטבע, בחיים ובמוות, והעומד מאחורי מעשיו של משה.³ אמנם על החרטומים מסופר שידעו להפוך חפץ דומם לבעל חיים ואחר כך ליטול ממנו את חיותו, אולם החרטומים פעלו בעזרת כשפים, ואילו משה ביצע את המופת שלו ללא שימוש במאגיה, מכוח שליחותו של ה' בלבד.⁴

לשימוש דווקא במטה, בנחש, ביד ובצרעת בעשיית המופתים הוצעו הסברים רבים בספרות הפרשנית, מחז"ל ועד בני זמננו,⁵ ובמסגרת זו אציין רק אחדים מהם: המטה היה כלי זמין בידי הרועה, כך שהתבקש להשתמש בו. בנוסף, חפץ זה היה נטול כוחות מאגיים, ולכן אות שנעשה באמצעותו יכול היה להעיד על כוח א-לוהי המחולל אותו.⁶ כמו כן, הצרעת, שהייתה מחלה נפוצה במצרים, והמטה, הנחש ועשיית מופתים, שרווחו בתרבות המצרית, היו מרכיבים בהווי החיים של העם.⁷ מן הפן הסמלי – המטה, לעיתים בצורת נחש, סימל בתרבות המצרית שררה ומלכות, ונחש הקוברה, שהתנוסס על

מעמד הסנה, השייך לסוג הספרותי המכונה "סיפורי הקדשה",¹ מספר על מינוי משה לשליחותו – הוצאת בני ישראל ממצרים – ועל התנגדותו לשליחות. בטענה השלישית מבין חמש טענות נגד המינוי, ביטא משה את החשש שהעם לא יאמין לו ולא ישמע בקולו, כי יאמרו שה' לא נראה אליו. בתגובה נתן לו ה' שלושה אותות, מעשי פלאים שאין אדם יכול לעשותם, שיוכיחו שמה פועל מכוח א-לוהי: באות הראשון – מטהו נהפך לנחש וחזר לקדמותו; בשני – ידו הפכה למצורעת ונרפאה; ובשלישי – מי היאור נהפכו לדם עם שפיכתם לאדמה. "אותות הסנה" אמנם נועדו להיות הוכחה לעם, אך בעקיפין ייתכן ששני הראשונים, שבוצעו במעמד הסנה, היו גם מקור של עידוד עבור המנהיג, בדומה ל"אות לשליח", הניתן בעת ההקדשה, המאשר את התגלות ה' אליו ו/או את הצלחתו בתפקיד.² בנוסף, אני מעלה את האפשרות, שעבור משה ביצוע האותות בסנה היווה הזדמנות להתנסות בחווייה, שהיה בה כדי להעצים אותו ולהכשירו למילוי ייעודו.

ההערכה, שהאותות שניתנו למען העם מילאו תפקיד גם עבור משה, חושפת את ההתאמה הקיימת במקרה דנן בין העם לבין המנהיג, ובנוסף מאירה באור חדש את הסוג הספרותי של "סיפורי ההקדשה", כפי שיוסבר בהמשך.

א. אותות הסנה כהוכחה להתגלות ה' למשה

הפיכת עצם דומם לבעל חיים והשבתו לקדמותו, והבראת איבר הנגוע בצרעת, שנחשבה מחלה חשוכת מרפא הפוגעת

³ לצרעת ומאפייניה, ראו מ"ד קאסוטו, פירוש על ספר שמות, ירושלים תשל"ה עמ' 29; י' אבישור, עולם התנ"ך, במדבר (עורכים): י' אבישור וי' מלגרום), עמ' 80-81. לאותות כסימנים לשליטת ה' בחוקי הטבע, ראו, למשל, בפירוש המלבי"ם (ספר תורת א-להים עם פירוש... מאיר ליבוש מלבי"ם, ירושלים תשל"ח).

⁴ ראו קאסוטו, שם, עמ' 29, 63.

⁵ ראו אצל: C. Houtman, *Exodus* (Historical Commentary on the OT), vol. 1, Kampen 1993, pp.391-400.

⁶ ראו למשל: פירוש התורה לרבינו יצחק אברבנאל, כרך ב: שמות, ירושלים תשס"ח, עמ' 59, ומבין החדשים – קאסוטו (הערה 3).

⁷ ראו: N. M. Sarna, *Exploring Exodus: The Heritage of Biblical Israel*, New York 1986, p. 58-59.

* ד"ר אלינורה (אליעזרה) הרצוג כותבת בתחום התנ"ך ומלמדת במסגרות שונות.

¹ לסוג הספרותי ראו להלן.

² ה"אות לשליח" יוזכר בהמשך, ולאות זה במעמד הסנה, ראו ג:ב.

מחשלת, ואולי גם מבחן ליכולת שלו להתמודד עם סכנות ופחדים.

לסיכום, "אותות הסנה" מילאו שני תפקידים: האחד, שהוזכר במפורש: הוכחה להתגלות ה' למשה שנועדה לעם המסופק, וייתכן שבעקיפין שימשה גם עבור משה מעין "אות לשליח", המבטיח את הצלחתו בשליחות. והאחר, המשתמע מהכתוב, ושקשור רק למשה ולביצוע המופתים בסנה: התנסות שהיה בה כדי להעצים אותו ולהכשירו לתפקידו מבחינה מעשית, אמונית ורגשית.

מדברים אלה עולות שתי מסקנות: א. מעמד ההקדשה של משה כלל לא רק מסרים מילוליים, אלא גם חוויה של הכשרה. ב. במקרה דנן קיימת התאמה בין העם לבין המנהיג, שהרי סדרת המופתים האחת הציעה מענה הן לצורך של העם במתן אמון במנהיג והן לצורך של השליח בהכנה למילוי ייעודו.¹²

לסיום אעיר על הדגם הספרותי המכונה "סיפורי הקדשה". סיפורים אלה כוללים את המוטיבים הבאים המופיעים בכולם או באחדים מהם, והנחשבים "אבני היסוד" של הסוג: עימות (התגלות ה' או מלאך) ופנייה לנמען; מינוי ושליחות; התנגדות לשליחות; עידוד השליח והבטחת עזרה; מתן אות עבור השליח, המאשר את התגלות ה' אליו ואת הצלחתו בתפקיד.¹³

הנחש, ראו: חומש שמות... עם פירוש העמק דבר... ירושלים תשנ"ט). לא מצאתי סימוכין להנחה שקיים שוני במשמעות הפעלים "להחזיק" ו"לאחוז". לכן, בשונה מדורהם, J. I. Durham, Exodus (World Biblical Commentary), v. 3, Waco, Tex. 1987, אינני מסיקה על הרגשותיו של משה מהחילופים בין "לאחוז" בהוראה ("אחוז בזנבו") ו"להחזיק" בביצוע ("ויחזק בו").

בדומה לנאמר כאן הצעת, שבסיפור "מי מריבה"¹² קיימת התאמה בין העם לבין המנהיג, ושהנס האחד של הוצאת מים מסלע על ידי דיבור, יכול היה להוות מענה הן לצרכים האמוניים של ישראל והן לצורכי ההעצמה של המנהיג, סמוך לכניסה לארץ. ראו מאמרי: "על הכשרתו והעצמתו של מנהיג: עיון בסיפור מי מריבה", דף שבועי, לפרשת חוקת, תשע"ח (מספר 1274).

למוטיבים בסוג הספרותי, ראו: א' סימון, קריאה ספרותית במקרא: סיפורי נביאים, ירושלים, 1997, עמ' 57-64, ולעוד שני רכיבים, שהספרות המחקרית לא כללה בין מאפייני הסוג, ראו להלן והערה 14.

מצחם של הפרעונים, היה סימן הגנתי, שסימל ריבונות וניצחון על אויבים. לפי זה, אות המטה-נחש מתפרש כסמל לכך שה' העניק למשה מנהיגות, סמכות ויכולת לגבור על השלטון המצרי.⁸

ב. אותות הסנה כהתנסות של העצמה והכשרה

מההיבט של משה, הביצוע של אות המטה-נחש והיד המצורעת הכין אותו לתפקידו מבחינה מעשית, אמונית ורגשית.

מבחינה מעשית – במעמד הסנה, קודם למפגש עם העם, תרגל המנהיג את האותות במציאות מדומה (dry run), ובאותה עת הוא גם 'חנך' את הכלים, יד ומטה, שבהם השתמש לאחר מכן בתקופת הנהגתו.⁹

מבחינה אמונית – ביצוע המופתים יכול היה להטמיע במשה את התודעה של נוכחות ה', ולהיות מענה לתחושת חוסר הביטחון שלו, המשתמעת מתגובותיו. שהרי סביר להניח שחוויה של סכנה וישועה המתרחשת באופן בלתי אמצעי בגוף ובכלי האישי מסייעת בהכרה ובהפנמה של נוכחות ה' והשגחתו.¹⁰

מבחינה רגשית – בגלל הסכנה שהייתה טמונה בעשיית האותות, והפחד שהתעורר במהלכם,¹¹ הם שימשו עבור משה חוויה

⁸ ראו סרנה (שם, עמ' 60. תודה לפרופ' נילי שופק על הבהרת המונחים). לפירוש דומה בפרשנות הקלאסית, על פי הדימוי של פרעה לתנין (יח' כט: ג; לב:ב), ראו, למשל, בפירוש אברבנאל (הערה 6). על אות המטה-נחש כמעין טקס חניכה של משה, ראו: פנינה גלפז-פלר, יציאת מצרים – מציאות או דמיון: (שמות א-טו), ירושלים תשס"ג, עמ' 75.

⁹ על שימוש ביד ובמטה ראו, למשל: שמ' ט:כב-כג; י:יב-יג. בהקשר זה איננו מבחינים בין העובדה שבמדבר המטה והיד סימנו את בואו של נס (קאסוטו, שם, עמ' 65), ואילו במעמד הסנה הם היו הכלים שבהם התחולל המופת.

¹⁰ רמב"ן שומע בביצוע האותות מסר אמוני, לא בתחום הפסיכולוגי, אלא בתחום התיאולוגי. מסר זה בא ללמד את משה, ש"על ידו (של ה') ייעשה בעולם דברים מחודשים" (ראו פירושו לפס' ג).

¹¹ הסכנה באות המטה-נחש הייתה טמונה גם בעמידה מול בעל החיים הארסי, וגם בדרישה לאחוז בו באחיזה המסוכנת ביותר, בזנב (קאסוטו, שם, עמ' 29). והפחד של משה ניכר גם במנוסתו מפני הנחש, וגם בכך שהחזיק במקום כלשהו בגופו ("ויחזק בו"), ולא דווקא בזנבו (ראו אברבנאל שם). לאפשרות שמשה אכן החזיק בזנב

על סמך הקריאה המוצעת במעשה "אותות הסנה", אפשר לכלול בין מאפייני הסוג הספרותי עוד מוטיב: "התנסות והכשרה".¹⁴ מוטיב זה, המוסיף לסיפורים שבו הוא נתון מימד של חניכה, מופיע כפי שראינו במעמד הסנה, והוא מצוי גם בהתגלות ה' לשמואל, שהרי בהתגלות הראשונה שלו קיבל הנער סיוע מעלי באשר להיפתחות לדבר ה' ולמסירת הנבואה הקשה לאביו הרוחני.¹⁵ על השאלה, מדוע דווקא משה ושמואל התנסו בעת הקדשתם בהתנסות של העצמה והכשרה, אין מענה חד-משמעי, וכל שניתן הוא לשער השערות. האם תופעה זו קשורה לכך שדבר ה' "היה יקר", נדיר, בימי שמואל ובימי עבדות מצרים, או אולי יש לקשור זאת לתנאי הגדילה של אישים אלו מחוץ לבית ההורים, ואולי לסיבות אחרות? כך או כך, העובדה, שרק מנהיגים אלו חוו במעמד המינוי שלהם חוויה של הכשרה, מצטרפת לנתונים האחרים המשותפים להם.¹⁶

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

 [הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

¹⁴ ב"סיפורי ההקדשה" יש להבחין בין אירוע של "התנסות והכשרה", שבו השליח פעיל ומפתח מיומנויות המסייעות במימוש השליחות, לבין מעשה הנעשה בשליח, על ידי ה' או מלאך, והמאפשר את השליחות. במעשה זה השליח אינו פעיל ואינו מפתח מיומנויות, כגון: מגע של שרף על שפתיו של ישעיה בגחלת (יש' ו:ו), ומתן דבר ה' בפי ירמיהו (יר' א:ט).

¹⁵ ראו סימון שם, עמ' 71-80.

¹⁶ יהודה קיל מצביע על הנתונים האחרים המשותפים למשה ושמואל. ראו פירושו על ספר שמואל, כרך א, דעת מקרא, ירושלים תשמ"א, עמ' 108-109.